

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ І СТАНОВЛЕННЯ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ЯК НАУКИ

Метою статті є дослідження історії становлення безпеки життєдіяльності та виявлення проблем і основних завдань на сучасному етапі розвитку безпеки життєдіяльності як науки.

Методологія дослідження ґрунтується на принципах історизму, об'єктивності та системного аналізу фактів і подій.

У статті проаналізовано основні проблеми безпеки життєдіяльності, що виникали перед людством на різних етапах розвитку суспільства.

Розглянуто становлення безпеки життєдіяльності як науки в Україні в історичному аспекті розбудови нашої держави. На основі цього виокремлено чотири періоди розвитку безпеки життєдіяльності. Проаналізовано основні проблеми та позитивні напрацювання, характерні для кожного з періодів.

Результати дослідження дали можливість виявити, що становлення безпеки життєдіяльності як науки відноситься до початку ХХ ст. Охарактеризовані специфічні особливості сучасного періоду розвитку безпеки життєдіяльності та основні завдання, що потребують подальшого вирішення.

Ключові слова: безпека життєдіяльності, небезпеки, суспільний розвиток, підготовка майбутніх учителів, Концепція освіти.

Із розвитком цивілізації та науково-технічного прогресу все більше загострюються суперечності між природою і суспільством. На початку ХХІ ст. людство стало перед реальною проблемою виживання, тому безпека життєдіяльності стає глобальною, життєво важливою проблемою суспільства в цілому.

За цих умов формування нового мислення у кожного члена суспільства, й особливо молодій людині, має бути спрямоване на суттєву зміну підходів щодо визначення мети, шляхів і методів розвитку цивілізації. Одним із підходів до формування такого мислення є виховання молоді, котра підготовлена до життя й діяльності в сучасних умовах розвитку людства, а також формування в неї умінь прогнозувати взаємовідносини в системі «людина – природа – суспільство» й усвідомлено ставитися як до власної безпеки, так і до безпеки оточуючих.

Вивчення історії безпеки життєдіяльності як науки дає можливість проаналізувати здобутки і недоліки на різних етапах розвитку для подальшого удосконалення системи підготовки педагогічних кадрів для вирішення вищезазначених проблем.

У розвиток безпеки життєдіяльності як сучасної науки значний внесок зробили Я. Бедрій, Л. Гладка, В. Джигирей, М. Захарченко, Н. Заверуха, В. Зацарний І. Миценко, В. Лапін. Ці дослідники є авторами посібників, які широко використовуються у навчальному процесі.

Розв'язанням питань, пов'язаних із викладанням безпеки життєдіяльності у вищій школі, займаються В. Бегун, С. Дикань, В. Заплатинський, Б. Житар, В. Захматов, І. Науменко, А. Пятова, В. Русін, В. Свистунов, В. Іванова, Н. Солярова, І. Плющ та ін.

Аналіз досвіду вітчизняних і зарубіжних колег свідчить, що однією з основних проблем організації навчання населення та підростаючого покоління безпеки життєдіяльності є дефіцит кваліфікованих педагогічних кадрів, низький рівень їхньої готовності до вирішення цих проблем, а також недостатнє навчально-методичне забезпечення дисципліни.

Разом із тим, проблема підготовки вчителів не одержала в працях зазначених вище авторів детального й вичерпного аналізу та вирішення. Особливої актуальності набуває проблема підготовки майбутніх учителів до формування культури безпеки життєдіяльності в учнів основної школи.

Метою написання статті є дослідження історії становлення безпеки життєдіяльності та виявлення проблем і основних завдань на сучасному етапі розвитку безпеки життєдіяльності як науки.

Методологія дослідження ґрунтується на принципах історизму, об'єктивності та системного аналізу фактів і подій.

Аналіз наукових праць і методичної літератури свідчить, а практика і досвід підтверджують, що на кожному етапі суспільного розвитку перед людством поставали соціальні, природні, техногенні, екологічні та інші проблеми, від яких залежало майбутнє суспільства. Одночасно варто відмітити, що у різні епохи вказані проблеми набували різних ознак і характеристик, і відповідно по-різному суспільство намагалося їх розв'язувати. Однак, на різних етапах суспільного розвитку спільним для відповідних проблем була зумовленість їх рівнем розвитку економіки, характером трудової діяльності та суспільних відносин, соціальною структурою суспільства. Проблеми життя і діяльності людини завжди пов'язувалися із суспільним ідеалом, сенсом життя, зі змістом і метою освіти підростаючого покоління.

У педагогічній теорії і практиці епохи Відродження людину почали вважати основною цінністю суспільства, проблеми безпеки життєдіяльності тісно пов'язувалися з її фізичним розвитком, вихованням гігієнічних навичок, підготовкою дитини до виживання у різних екстремальних ситуаціях, гостро постала ця проблема у період так званого «нового» періоду суспільного розвитку, коли особливо проявилася соціальна нерівність і на передові позиції суспільного розвитку почала виходити буржуазія. Аксиоми Д. Локка обґрунтовують, що у чіткій системі фізичного розвитку й виховання однією із основних завдань є підготовка дитини до подолання небезпек, які можуть зустрітися в житті й діяльності та в спілкуванні з людьми, та до виживання в ситуаціях політичних і економічних стресів [3].

У період Відродження російський вчений М. Ломоносов у трактаті «Перші основи металургії або рудних справ» описав основні роботи з безпеки праці «гірничих людей» у гірничорудній справі та критично оцінив питання про наслідки використання дитячої праці [11].

Науково-педагогічний аналіз публікацій свідчить, що у педагогічній думці у творах періоду Київської Русі, незважаючи на суперечливість поглядів щодо сенсу життя людини, чітко простежуються мотиви необхідності підготовки дитини до небезпек, які її оточують упродовж життя, вироблення уміння розпізнавати різноманітні стихії, щоб їм запобігти або ж підготуватися до них [2; 4]. У дисертаційному дослідженні Н. Герман [4] проаналізовані праці українських педагогів і просвітителів більш пізнього періоду: І. Вишенського, В. Капніста, Ф. Прокоповича, Г. Сковороди та інших і зроблено висновок про те, що в них не виокремлювалась проблема безпеки життєдіяльності людини з-поміж інших соціально-педагогічних проблем, а розглядалася у взаємозв'язку з іншими питаннями підготовки дитини до життя. У цьому ж дослідженні також здійснений аналіз праць українських просвітителів кінця XIX – початку XX ст.: П. Грабовського, М. Коцюбинського, Л. Українки та І. Франка щодо проблем безпеки життєдіяльності людини та зазначено, що ці просвітителі приділяли значну увагу викриттю тих небезпек для життя і здоров'я підростаючого покоління, які мали місце у тогочасному суспільстві, щоб привернути увагу прогресивної громадськості до їх запобігання.

У кінці XIX – початку XX ст. в Україні відбулися суттєві зміни форм і характеру життєдіяльності людини, що були зумовлені проникненням і поширенням капіталістичних відносин і розвитком науково-технічного прогресу, який, підвищуючи

соціально-економічну безпеку суспільства, одночасно став і джерелом нових видів небезпек з одного боку, а з іншого – засоби, які використовує людина для досягнення безпечного рівня існування, часто витісняють саму мету, задля якої вони застосовуються та стають джерелами нових небезпек. Таким чином, забезпечення безпеки стало глобальною та життєво важливою проблемою, що постала перед людством у цей період і зумовило становлення та розвиток безпеки життєдіяльності як науки.

Становлення безпеки життєдіяльності як науки в Україні доцільно розглядати в історичному аспекті розбудови нашої держави та з урахуванням міжнародного досвіду розв'язання цього питання. Без належної оцінки зазначених чинників сутність його розкриття, з одного боку, буде не повною, а з іншого, – не враховуватиме багато позитивних напрацювань, які існують у світі.

Такий аналіз, на нашу думку, варто розпочати з дисертаційного дослідження Л. Сидорчук, де автор запропонувала й обґрунтувала періодизацію історії становлення безпеки життєдіяльності як науки: *I період* – початок інтенсивного розвитку науково-технічного прогресу (початок ХХ ст. і до 70-х років цього ж століття), коли міжнародне співтовариство почало виносити проблеми безпеки на світовий рівень; *II період* – 1972–1992 р., початок якого пов'язується з роботою Стокгольмської Конференції ООН із питань охорони навколишнього середовища 1972 р., а також із зустріччю у Парижі на вищому рівні керівників держав і урядів з метою напрацювання основних напрямів розв'язання проблем захисту природи і людини; *III період* – із 1992 р., пов'язуючи його з Конференцією Організації Об'єднаних Націй у Ріо-де-Жанейро з питань довкілля та розвитку, в якій брали участь глави та інші посадові особи із 179 держав світу [10, с. 70–71].

Але, як засвідчує наше дослідження, на початку ХХІ ст. людство зазнало впливу нових небезпечних чинників, вплив яких зумовив необхідність іншого бачення проблеми безпеки життєдіяльності, і, як наслідок цього, – *IV період* розвитку безпеки життєдіяльності як науки.

Як справедливо зазначає Л. Сидорчук, кожному із зазначених періодів властиві загальні етапи розвитку та особливості становлення наукового напрямку безпеки життєдіяльності.

Зокрема, перший період характеризується тим, що у всіх країнах Європи відбувалася активізація дій за безпеку життя й діяльності людини, але на вибір конкретних методів впливали національні, соціально-економічні, політичні чинники, а також особливості природних умов.

Даючи оцінку другому періоду, В. Осіпов у своєму дослідженні зазначив, що друга половина ХХ ст. позначилася посиленням на Землі глобальної системної кризи, що охопила не лише соціальну, але й природну сферу та проявилася у погіршенні екологічного стану, зростанні кількості природних і техногенних катастроф, терористичних актів, локальних і регіональних джерел соціальної й політичної нестабільності [9, с. 2]. Поділяючи цю точку зору, на нашу думку, слід відзначити, що системна криза не обминула й Україну, природні, техногенні та соціальні катаклізми супроводжувалися величезними матеріальними втратами та загибеллю людей (Чорнобильська катастрофа; повені та зсуви у Закарпатті; техногенні, транспортні, побутові аварії).

У зв'язку з цим на вищих рівнях державної влади було визначено ряд причин, які спричинили таку ситуацію в країні. До основних виокремили такі: низька грамотність населення з питань безпеки і нехтування елементарними правилами безпеки як на виробництві, так і в побуті; недостатня кількість, а в деяких випадках відсутність кваліфікованих спеціалістів із питань безпеки та проведення рятувальних робіт; неузгодженість дій служб охорони праці, цивільної оборони, відповідних органів Міністерства внутрішніх справ, Міністерства охорони здоров'я тощо [5, с. 16].

Вихід із такої ситуації досить справедливо й закономірно вбачався в реалізації комплексу заходів, спрямованих на те, щоб мобілізувати державні структури, громадськість, освіту, сім'ю, всі верстви населення на те, щоб підготувати відповідні людські ресурси і, найголовніше, змінити характер мислення та поведінки людей, що безпосередньо вимагає посилення освітньої галузі у вирішенні зазначених проблем.

Серед заходів, які започатковані в галузі освіти на державному рівні, було введення в дію Програми підготовки майбутніх учителів вищих закладів освіти з цивільної оборони, заходи, спрямовані на перебудову навчання питань охорони праці та цивільної оборони, наказ міністра вищої і середньої спеціальної освіти УРСР і введення в дію Програми курсу «Безпека життєдіяльності». Ці документи зумовили появу в навчальних планах вищих навчальних закладів нової дисципліни «Безпека життєдіяльності».

Серйозним поштовхом, який спонукав до становлення і зміцнення освітянського напрямку «Безпека життєдіяльності» в Україні та ознаменував початок третього періоду розвитку безпеки життєдіяльності як науки, став спільний наказ Міністра освіти України та начальника штабу цивільної оборони України [8]. Цим наказом вводилося у дію з 1995/96 навчального року викладання дисциплін «Безпека життєдіяльності» та «Цивільна оборона».

Із метою посилення уваги до проблем безпеки життя і діяльності в Україні була розроблена Концепція освіти з напрямку «Безпека життя і діяльності людини» [7], яка визначила курс освіти з безпеки життя і діяльності, виходячи зі стратегії сталого людського розвитку на ХХІ ст., досвіду Європейської спільноти зі створення децентралізованої системи освіти в сфері ризику, чинних в Україні нормативно-правових актів. Зокрема, Концепція визначила, що метою освіти з безпеки життєдіяльності є підготовка особи до активної участі в забезпеченні тривалого повноцінного життя в суспільстві, яке динамічно змінюється.

Виділений нами сучасний, четвертий період розвитку безпеки життєдіяльності як науки, про що свідчить наше дослідження, характерний такими специфічними особливостями:

1. Виникнення нових надзвичайних ситуацій соціально-екологічного характеру.
2. Значне погіршення екологічного стану довкілля.
3. Значне зростання кількості та асортименту потенційно небезпечних побутових, виробничих і навчальних приладів.
4. Високе техногенне навантаження на екосистеми.
5. Різке скорочення репродукції населення та погіршення якості його здоров'я.

Ці нові проблеми, як переконує аналіз, потребують вирішення ряду завдань із метою забезпечення безпеки життєдіяльності:

- розвиток компетентностей, тобто елементарних знань, умінь і навичок людини щодо життєвих ситуацій і забезпечення повноцінного її буття в умовах потенційної небезпеки;
- виховання людини, котра може піклуватися не тільки про себе, а й забезпечувати безпечний розвиток суспільства;
- підготовка фахівців на сучасній науковій базі, здатних запобігти надзвичайним ситуаціям на основі конкретної методології;
- підготовка педагогічних кадрів, які створять безпечні, комфортні та результативні умови навчально-виховного процесу та формування в учнів культури безпеки;
- підготовка вчителів, які зважено та компетентно забезпечать безпеку учнів під час і після надзвичайних ситуацій.

Отже, результати дослідження дали можливість з'ясувати, що становлення безпеки життєдіяльності як науки відноситься до початку ХХ ст. Проте, саме останній період зумовив необхідність іншого бачення проблеми безпеки життєдіяльності. Це – підготовка

вчителів, спроможних створити безпечні, комфортні та результативні умови навчально-виховного процесу, формування культури безпеки життєдіяльності в учнів.

Аналіз стану досліджуваної проблеми в теорії та практиці ВНЗ засвідчив, що зміст, форми та методи підготовки майбутніх учителів не повністю відповідають реальним умовам і вимогам професійної діяльності, соціального життя в сучасному суспільстві.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Алатон А. Учись бути здоровим: Уміння та навички здорового способу життя // Підручник для 1-го кл. з предметів «Валеологія», «Охорона життя і здоров'я». Київ: Алатон, 1998. 189 с.
2. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія. Підручник. Київ: Либідь, 1998. 560 с.
3. Английское свободомыслие: Д. Локк, Д. Толанд, А. Коллинз: [Сборник. Переводы]. Москва: Мысль, 1981. 301 с.
4. Герман Н.В. Безпека життєдіяльності людини в педагогічній спадщині українських просвітителів (кінець ХІХ – початку ХХ століття): Дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2000. 220 с.
5. Зацарний В.В. Навчальна дисципліна «Безпека життєдіяльності»: становлення, розвиток та перспективи // Безпека життєдіяльності. 2004. № 8. С. 16–22.
6. История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца ХХ в.: Учебное пособие для педагогических учебных заведений / Под ред. А.И. Пискунова. 2-е изд., испр. и дополн. Москва: ТЦ Сфера, 2005. 512 с.
7. Кузнецов В.О., Мухін В.В., Буров О.Ю., Сидорчук Л.А., Шкребець С.А., Заплатинський В.М. Концепція освіти з напрямку «Безпека життя і діяльності людини» // Інформаційний вісник Вища освіта. Київ, 2001. № 6. С. 6–17.
8. Наказ Міністра освіти України, начальника штабу цивільної оборони України. «Про викладання дисциплін «Безпека життєдіяльності» та «Цивільна оборона» від 20 червня 1995 р. № 182/200 // Програма підготовки майбутніх учителів вищих навчальних закладів з дисципліни «Безпека життєдіяльності» / Укл. В.А. Лук'янчиков, В.В. Мухін, М.М. Яцюк та ін. Київ: ІСДО, 1995. С. 3–4.
9. Осипов В.И. Природные катастрофы как глобальные и национальные угрозы // Управление риском. 2003. № 3. С. 2–13.
10. Сидорчук Л.А. Підготовка вчителя фізики до викладання основ безпеки життєдіяльності в школі: Дис... канд. пед. наук: 13.00.04 Національний пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2002. 210 с.
11. Слостенин В.А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки. Москва: Просвещение, 1970. 160 с.

REFERENCES

1. Alaton A. *Uchys buty zdravym: Umynnia ta navychky zdravoho sposobu zhyttia* [Learn to be healthy: skills and skills for a healthy lifestyle]. A tutor for the first class on the subjects of Valeology, Life and health care. Kyiv, 1998, 189 p.
2. Aleksiuk A.M. *Pedahohika vyshchoi osvity Ukrainy. Istoriia. Teoriia*. [Pedagogy of higher education of Ukraine. History. Theory]. A tuto, Kyiv, 1998, 560 p.
3. *Angliyskoe svobodomyслиe: D. Lokk, D. Toland, A. Kollinz: [Sbornik. Perevody]*. [English freethinking: D. Locke, D. Toland, A. Collins: [Collection. Translations]]. Moscow, Thought, 1981, 301 p.
4. Herman N.V. *Bezpeka zhyttiediialnosti liudyny v pedahohichnii spadshchyni ukrainskykh prosvityteliv (kintsia XIX – pochatku XX stolittia) Dys... kand. ped. nauk: 13.00.01 / Kyivskiy nats. un-t im. Tarasa Shevchenka*. [Safety of human life in Pedagogical Heritage of Ukrainian educators (end of the 19th to the beginning of the 20th century): The dissertation of the candidate of pedagogical sciences, Kyiv National Taras Shevchenko University]. Kyiv, 2000, 220 p.
5. Zatsarnyi V.V. *Navchalna dystsyplina «Bezpeka zhyttiediialnosti»: stanovlennia, rozvytok ta perspektyvy* [Educational discipline «Safety of viability»: formation, development and perspectives]. *Bezpeka zhyttiediialnosti*, 2004, vol. 8, pp. 16–22.

6. *Istoriya pedagogiki i obrazovaniya. Ot zarozhdeniya vospitaniya v pervobytnom obshchestve do kontsa XX v.: Uchebnoe posobie dlya pedagogicheskikh uchebnykh zavedeniy / Pod red. A.I. Piskunova. 2-e izd., ispr. i dopoln.* [History of pedagogy and education. From the birth of education in a primitive society until the end of the XXth century: textbook for educational institutions second edition]. Corrected and updated, Moscow, 2005, 512 p.

7. Kuznetsov V.O., Mukhin V.V., Burov O.Yu., Sydorчук L.A., Shkrebets S.A., Zaplatynskyi V.M.. *Kontseptsiia osvity z napriamu «Bezpeka zhyttia i diialnosti liudyny»* [The concept of education in the direction «Safety of life and the activity of man»]. Information newsletter Higher education. Kyiv, 2001, vol. 6, pp. 6–17.

8. *Nakaz Ministra osvity Ukrainy, nachalnyka shtabu tsyvilnoi oborony Ukrainy. «Pro vykladannia dystsyplin «Bezpeka zhyttiediialnosti» ta «Tsyvilna oborona» vid 20 chervnia 1995 r. № 182/200* [The order of the Minister of Education of Ukraine, the Chief of Staff of the Civil Defense of Ukraine. On the teaching of disciplines «Security of Life» and «Civil Defense» dated June 20, 1995. № 182/200]. *Program of training future teachers of higher educational institutions on discipline «Safety of life»*. Kyiv, 1995, pp. 3–4.

9. Osipov V.I. *Prirodnye katastrofy kak global'nye i natsional'nye ugrozy* [Natural disasters as global and national threats]. Risk management, 2003, vol. 3, pp. 2–13.

10. Sydorчук L.A. *Pidhotovka vchytelia fizyky do vykladannia osnov bezpeky zhyttiediialnosti v shkoli. Dys. kand. ped. nauk: 13.00.04, Natsionalnyi ped. un-t im. M.P. Drahomanova* [Physical teacher training to teach the basics of the safety of life in the school: The dissertation of the candidate of pedagogical sciences: 13.00.04 Dragomanov National Pedagogical University]. Kyiv, 2002, 210 p.

11. Slastenin V.A. *Formirovanie lichnosti uchitelya sovetskoy shkoly v protsesse professional'noy pidgotovki* [The formation of the personality of the teacher of the Soviet school in the process of professional training]. Moscow: Enlightenment, 1970. 160 p.

Ericheva T., Paliyenko O. History of development and establishment of safety of life as a science.

The purpose the article is to study the history of establishing of safety of life and to identify problems and main tasks at the present stage of the development of the safety of life as a science in Ukraine.

The methodology of research is based on the principles of historicity, objectivity and system analysis of facts and events.

The article analyzes the main problems of safety of life, which arose before humanity at different stages of the development of society.

The establishment of safety of life as a science in Ukraine in the historical aspect of the development of our state is considered. On the basis of this, four periods of development of the safety of life were defined. The basic problems and positive developments, characteristic for each of the periods were analyzed.

The results of the study made it possible to find that the establishment of the safety of life as a science dates back to the beginning of the XXth century. Specific features of the modern period of development of safety of life and the main tasks that require further resolution were characterized.

Key words: *safety of life, danger, social development, preparation of future teachers, Concept of education.*

Одержано 12.03.2018.